

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

מערכת המשפט

לפרשת יתרו

אלא שהתור משתרך והעם עומד על רגליו "מבוקר עד ערב... ", לכן יתרו ומדריך את משה.

3. שמות י"ח יז-כ:

וַיֹּאמֶר חֲתָן מֹשֶׁה אֱלֹוֹי לֹא טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה: נָבֵל תִּבְלַגְּ גַם אֶתָּה גַם הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי כָבֵד מִמָּךְ הַדָּבָר לֹא תוּכַל עֲשׂוֹהוּ לְבַדָּךְ: עֲתָה שָׁמַע בְּקִלִּי אִיעָצָךְ וַיְהִי אֶ-לֵקִים עִמָּךְ הִיָּה אֶתָּה לְעַם מוֹל הָאֶל-קִים וְהִבְאֵת אֶתָּה אֶת הַדָּבָרִים אֶל הָאֶ-לֵקִים: וְהִזְהַרְתָּ אֶתָּה אֶת הַחֲקִים וְאֶת הַתּוֹרֹת וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדָּרָךְ יִלְכוּ בָּהּ וְאֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן

האידיאל היפה, הוא לא מעשי – היות ו"נבל תבול גם אתה גם העם הזה", לכן "שמע בקולי איעצך ויהי אלקים עמך".

בסיס עצת יתרו הוא ההפרדה בין משימות השפיטה וההוראה, משימות שמשה חיבר ויתרו מפריד.

4. שמות י"ח כ-כד:

וְאֶתָּה תִּחְזָה מִכָּל הָעָם אֲנָשִׁי חֵיל יִרְאִי אֶ-לֵקִים אֲנָשִׁי אֲמַת שִׁנְאִי בָּצַע וְשָׁמַת עֲלֵהֶם שְׂרִי אֲלֵפִים שְׂרִי מְאוֹת שְׂרִי חֲמִשִּׁים וְשְׂרִי עֶשְׂרֹת: וְשָׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת וְהָיָה כָּל הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלֶיךָ וְכָל הַדָּבָר הַקָּטָן יִשְׁפָּטוּ הֵם וְהִקַּל מֵעֲלֶיךָ וְנִשְׂאוּ אֶתָּךְ: אִם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְצִוָּךְ אֶ-לֵקִים וְיִכְלַת עִמָּךְ וְגַם כָּל הָעָם הַזֶּה עַל מְקוֹמוֹ יָבֹא בְּשָׁלוֹם: וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה לְקוֹל חֲתָנוֹ וַיַּעַשׂ כָּל אֲשֶׁר אָמַר זֶה עִיקַר הַפְּרָשָׁה. הוראות למבנה וסדרי בתי משפט בישראל, דווקא מפי יתרו, ומשה מקיים " כל אשר אמר יתרו", משל היה זה צו של ה'.

המכילתא (מדרש תנאים פרשני של ספר שמות) דנה בפירוט בפסוקים שקראנו. (עקב אריכות הדברים נעמוד רק על קטעים נבחרים)

5. המכילתא:

ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם" – ממחרת יום הכפורים.

בתורה ציוויים רבים על הנהגות בתי הדין: "ודל לא תהדר בריבו", "לא תעשו עוול במשפט", "לא תכירו פנים במשפט, כקטון כגדול תשמעון, לא תגורו מפני איש", "לא תטה משפט לא תכיר פנים ולא תקח שוחד" ועוד.

אך את סדרי מערכת המשפט, הצורך במבנה מסודר של שופטים שיהיו זמינים ומאורגנים לקיים "ושפטו את העם בכל עת", לומדים דווקא מיתרו.

1. מכילתא דרבי ישמעאל (מסכתא דעמלק א'):

ש"לא הניח עבודה זרה בכל העולם שלא חזר עליה ועבדה"

יתרו גוער במשה על האופן בו הוא שופט את העם ומלמדו סדרי דין ומשפט. מתארת הפרשה.

2. שמות י"ח יג-טז:

וַיְהִי מִמַּחֲרַת וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה לְשַׁפֵּט אֶת הָעָם וַיַּעֲמֵד הָעָם עַל מֹשֶׁה מִן הַבֹּקֶר עַד הָעֶרֶב: וַיֵּרָא חֲתָן מֹשֶׁה אֶת כָּל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה לְעַם וַיֹּאמֶר מַה הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה לְעַם מִדּוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדָּךְ וְכָל הָעָם נֹצֵב עֲלֶיךָ מִן בֹּקֶר עַד עֶרֶב: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֲתָנוֹ כִּי יָבֹא אֵלַי הָעָם לְדַרְשׁ אֶ-לֵקִים: כִּי יְהִיָּה לָהֶם דָּבָר בֹּא אֵלַי וְשִׁפְטֵתִי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֲקֵי הָאֶ-לֵקִים וְאֶת תּוֹרֹתַי

מצד אחד - "מבוקר עד ערב", "העם ניצב עליך", "לדרוש אלוהים", ומצד שני - "ושפטתי בין איש ורעהו", "והודעתי את חוקי ה' ותורתיו". משה לא רק שופט, הוא גם המודיע לעם את התורה והחוקים.

זה ניסיון אידיולי של משה לכונן חברה משכילה וצודקת, חברה שהתנהגות פרטיה אינה מצריכה לרוץ בכל דבר לבית המשפט. חברה בה מיושרים רוב ההדורים בהבנה ובהסדר מתוך הישמעות לתורה ולחוקים מוסכמים ומכובדים ע"י כולם. השופט הוא קודם כל מורה ומדריך המנחיל את החוק ואת הנורמות ורק אח"כ שופט ודן באי הסכמות.

ר' אלעזר המודעי אומר: ינבלו אותך ויקנטרו אותך כתאנה זו שעליה נובלות, שנאמר: "כְּנַבֵּל עָלָה מִנְּפֶן וּכְנַבְּלֹת מִתְּאֲנָה" (ישעיהו לד ד) לאורך כל הדרשה באה שיטת ר' יהושע מול שיטת ר' אלעזר המודעי:

משה שואף לעם קדוש אך יתרו מחזיר אותו למציאות.

10. מכילתא:

"כי כבוד ממך הדבר", אמר לו: הסתכל בקורה זו, כשהיא לחה שנים שלשה נכנסין תחתיה ואין יכולין לעמוד בה, ארבעה נכנסין תחתיה יכולין לעמוד בה. כי כבוד ממך הדבר לא תוכל עשוהו לבדך

אצל כורתי יערות המוליכים את העצים למקום איסופם. קורה לחה כבדה יותר בגלל שהיא ספוגה מים ודרושים יותר אנשים להרימה.

דברי יתרו: "כי כָּבֵד מִמֶּךָ הַדָּבָר לֹא תוּכַל עֲשׂוֹהוּ לְבַדְּךָ" מהדהדות מול מילותיו של משה עצמו בפרשת בהעלותך: "לא אוּכַל אֲנִי לְבַדִּי לְשִׂאת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה כִּי כָבֵד מִמֶּנִּי". מה שחש שם משה רואה יתרו, אורח לרגע באופן ברור.

"ועתה שמע בקולי איעצך" – אם תשמעני ייטב לך.

"איעצך ויהי אלהים עמך" – צא והמלך בגבורה.

"היה אתה לעם" – היה להם ככלי מלא דברות.

"והבאת אתה את הדברים" – דברים שאתה שומע תביא ותוצא בהם

חלק מהפרשנים מסבירים שיתרו מצטנע, ומתנה עצתו בהסכמת ה'. אחרים לומדים פסוק זה במשמעות ארוכת-טווח - "יהי אלהים עמך" לא רק במהלך זה אלא כמצב תמידי - אם תקים מערכת משפט מסודרת וגם אחרים יישאו אתך בעול השפיטה, תוכל להתפנות לשיח עם הא-ל, להקדיש זמן לתורה ולבית המדרש. לשכלל את מערכת החוקים וההוראות שעל פיה שופטים. זו דילמה שלוותה רבים מחז"ל וחכמי הדורות: הקצאת זמן בין לימוד תורה ובין צרכי ציבור, הכוללים לשבת בדין.

"וזהרת אתה את החוקים" – אלו מדרשות. "והתורות" – אלו ההוראות, דברי ר' יהושע; ר' אלעזר המודעי אומר: חוקים אלו עריות ... והתורות אלו ההוראות

יש כאן חזרה על דברי משה ליתרו: "והודעתי להם את חוקי האלוהים ותורותיו". ללמד, שיתרו לא מזלזל באידיאל של משה לחנך את העם ולבנות חברה משכילה וסובלנית, הוא רק מציע מסגרת של הפרדה בין ההוראה והדין, בין החינוך והשפיטה- מסגרת שתסייע בהגשמת האידיאל.

"והודעת להם את הדרך ילכו בה" זה תלמוד תורה; "ואת המעשה אשר יעשון" – זה מעשה הטוב, דברי ר' יהושע

המכילתא מעתיקה את פרשתנו ממתן תורה, ליום הכיפורים בו ירד משה עם הלוחות השניים. יתכן וכך המדרש עונה לבעיה שסדרי המשפט נאמרו מפי יתרו קודם מתן תורה.

"וירא חתן משה" – מה ראה?

ראהו שהיה כמלך יושב על כסאו והכל עומדין עליו; אמר לו: "מה הדבר הזה אשר אתה עושה לעם מדוע אתה יושב לבדך."

נשלים את הפסוק: "וכל העם ניצב עליך מן בוקר ועד ערב". כלומר המדרש מותח ביקורת על משה.

6. רש"י (יח יג):

"וישב משה" – ויעמד העם... יושב כמלך וכולן עומדים, והוקשה הדבר ליתרו שהיה מזלזל בכבודן של ישראל והוכיחו על כך, שנאמר מדוע אתה יושב לבדך וכלם נצבים."

בביקורת של יתרו על משה, "מגניב" המדרש ביקורת סמויה בשל המילה "אלי", שמתחברת לדברי יתרו "לבדך". יש כאן ביקורת על משה ששם עצמו במרכז.

אך זה בנוגע לדין עצמו, אך מה עם מי שעומד על רגליו מן הבוקר עד הערב וממתין לדין? ככתוב: "ויעמוד העם על משה מן הבוקר עד הערב"? ויתכן שאף בסוף היום לא נענה כלל שהרי בית דין אינו דן בלילה.. האין עוד מישהו שיכול לסייע?

7. מכילתא:

ושפטתי "בין איש" זה הדין שאין בו פשרה.

"בין רעהו" זה הדין שיש בו פשרה ששניהם נפטרים זה מזה פְּרָעִים ...

והודעתי את חוקי ה' ואת תורותיו"

חוקים אלו מדרשות, והתורות אלו ההוראות, דברי ר' יהושע

ר' אלעזר המודעי אומר: חוקים אלו עריות... והתורות אלו ההוראות.

האידיאל שמשה מכוון אליו, מודגש במדבר בדברי משה ליהושע: "הִמְקַנָּא אֶתְּהָ לִי וְיָמִי יִתֵּן כָּל עִם ה' וְיִבְיָאִים כִּי יִתֵּן ה' אֶת רִיחוֹ עֲלֵיהֶם".

8. ומסביר הפסיקתא זוטרתא (לקח טוב יתרו פרק יח):

"והודעתי את חוקי הא-לקים. חוקים אלו דרשות שהן נחקקין בלב".

אם ייכנסו הדברים בלב ויהפכו לנורמה, יהיה פחות ריב ומשפט.

9. מכילתא:

"יאמר חותן משה אליו לא טוב הדבר אשר אתה עושה נבול תבול"

ר' יהושע אומר: יחללו אותך וינשרו אותך ;

ומה טבע הדיינים? ר' אלעזר משמר את 'אידיאל משה' ולו באופן חלקי.

"וישמע משה לקול חותנו" – ודאי, "ויעש כל אשר אמר" – כל אשר אמר לו חותנו, דברי ר' יהושע.

ר' אלעזר המודעי אומר: "וישמע משה לקול חותנו" – ודאי, "ויעש כל אשר אמר" לו א-להים .

יתרו עצמו מדגיש פעמיים שהכל תלוי בהסכמת הא-ל: בראשונה: "עַתָּה שָׁמַע בְּקוֹלִי אֵינְעָדָה וְיִהְיֶה אֶלְקִים עִמָּדִי" ובשנייה: "אִם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְיָנֹד אֱלֹהִים וְיִקְלָתָ עִמָּדִי".

לר' יהושע אין בעיה לומר שמשה שמע בקול חותנו ועשה ככל שאמר לו. וממילא משתמע ששינה מיד, מהיום למחר את סדרי המשפט. לעומתו ר' אלעזר המודעי מחדד היטב מי הוא שאמר, שעל פיו עשה משה:

"וישלח משה את חותנו" – ר' יהושע אומר, שלחו בכבודו של עולם.

הרמב"ן מחדד את הטעם בכינון בתי משפט קבועים וזמינים.

15. הרמב"ן שמות יח, כב:

וטעם ושפטו את העם בכל עת – כי בהיות להם שופטים רבים ילך העשוק אל השופט בכל עת שירצה וימצאנו מזמן. כי אליך לא יוכל להתקרב בכל עת, מפני ההמון הגדול אשר לפניך והטרדה הגדולה אשר לך. ורבים מהם יסבלו החמס הנעשה להם, מפני שלא יזדמן להם להגידו לך ולא ירצו לעזוב מלאכתם ועסקיהם עד בוא העת הפנאי שיוכלו לגשת אליך. וזה טעם איש על מקומו יבוא בשלום, כי עתה מפני שלא יוכלו לגשת למשפט בכל עת לא ינוחו בשלום, כי זה פתח לגוזלים לעשות חמס ולעושים לעשות מריבה .

דברי הרמב"ן רלוונטים בכל עוז גם בימינו ונראה שהם מתמצתים את כל המהלך הגדול שעשה יתרו. מעבר לאידיאל של משה, מערכת המשפט עומדת בצל המשפט הזה: "ושפטו את העם בכל עת"; משפט שנוכח פעמיים בפרשתנו, ובשופטים (טז יח): "ושפטו את העם משפט צדק".

זהו המתח המתמיד של מערכת המשפט: משפט צדק כמובן, אבל בה בעת "בכל עת". אי-זמינות מערכת המשפט, משפטים שנגררים חודשים ושנים, כמוהם כאי-עשיית הדין והם "פתח לגוזלים לעשות חמס ולעושים לעשות מריבה". נראה שראוי שדברי הרמב"ן ייחרטו על כתלי כל האולמות והחדרים של משרד המשפטים, הפרקליטות ובתי המשפט בישראל

ר' אלעזר המודעי אומר: והודעת להם – הודע להם בית חייהם; את הדרך – זה בקור חולים; ילכו – זו קבורת מתים; בה – זו גמילות חסדים; ואת המעשה – זו שורת הדין; אשר יעשון – זה לפני משורת הדין .

בבראשית נאמר על אברהם,

11. בראשית יח יט:

"כִּי יִדְעִיתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצֵא אֶת בְּנֵי וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָי וְשָׁמְרוּ דֶרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט"

הגמרא בסנהדרין (נז ע"ב) לומדת מכאן דיני גמילות חסדים וקדימות הצדקה למשפט! כפי שכתב הרמב"ם ביד החזקה שנסמכים מכאן בקור חולים ונחום אבלים וקבורת המת. המדרש הולך צעד גדול קדימה ומייחס ליתרו ערכים שמעבר לחוקים ולהוראות, את לפני משורת הדין, את גמילות החסדים, את מצוות דרבנן, את הדברים שאין להם שיעור שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא (פאה). בכך מצרף המדרש את יתרו לאבות האומה.

12. מכילתא:

ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל – אלו עשירים בעלי ממון. יראי אלהים – אלו שהם יראים מן המקום בדין. אנשי אמת – אלו בעלי אבטחה שונאי בצע – אלו שהם שונאים לקבל ממון בדין, דברי ר' יהושע עיקר הדרשה הוא קריטריון המינימום הנדרש להיות דיין כפי שמדרש דברים רבה לומד מפרשתנו וממקבילתה בדברים (פ"א).

13. מדרש דברים רבה (א י):

"אמר רבי ברכיה בשם רבי חנינא: צריכים הדיינים שיהא בהן שבע מדות ואלו הן: חכמים ונבונים וידועים, וארבע כמה שכתב להלן (שמות יח): אנשי חיל, יראי אלהים, אנשי אמת, שונאי בצע" – הרי שבע מידות. ולמה לא נכתבו שבע כאחת? שאם לא נמצאו משבע מביא מארבע, ואם לא נמצאו מארבע מביא משלוש, ואם לא נמצאו משלוש מביא מאחד, שכך כתיב: ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל."

14. מכילתא:

"ושפטו את העם בכל עת"

ר' יהושע אומר: בני אדם שהם בטילים ממלאכתם יהיו דנין את העם בכל עת.

ר' אלעזר המודעי אומר: בני אדם שהם בטילים ממלאכתם ועוסקים בתורה, יהיו דנים את העם בכל עת אין מנוס מלהקים מערכת משפט מסודרת של אנשים שזה תפקידם. אכן ניתן גם להקים בית דין אד-הוק שאינן מומחים: "זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד" (סנהדרין פ"ג מ"א), אבל עדיף מומחים, גם ואולי בפרט בדיני ממונות.

16. ה"אור החיים" (מובא בספרו של יהודה נחשוני:

הגות בפרשת השבוע, שמות יח כא) שואל:

וראיני לתת לב איך זכה יתרו שתיכתב על ידו פרשה זו? והן אמת כי הוא כָּבֵד משה עבד ה' והנה שכרו שכבדו ה', אלא היה ה' יכול עשות לו דרך כבוד אחר, לא בדרך זה שיראה חס ושלוס כפחות ידיעה בעם ה', עד שבא כהן מדין והשכילם.

נראה ששאלת האור החיים עמדה לנגד הרב בן ציון חי עוזיאל וחבריו כשאמצו את תקנות הרבנות הראשית ובתי הדין הרבניים בעקבות הערות מהמשפט הכללי.

17. **הרב בן ציון חי עוזיאל:**

ונראה כי טעם הדבר הוא להראות ה' את בני ישראל הדור ההוא, וכל דור ודור, כי יש באומות גדולים בהבנה ובהשכלה

שהרי חכמה בגויים – תאמינ

וצא ולמד מהשכלת יתרו בעצתו ואופן סדר בני אדם אשר בחר, כי יש באומות מכירים דברים המאושרים והכוונה בזה, כי לא באה הבחירה בישראל לצד שיש בהם השכלה והכרה יותר מכל האומות, וזה לך האות השכלת יתרו

עם ישראל לא נבחר משום שהוא משכיל וחכם יותר מעמים אחרים, וחכמת יתרו היא ההוכחה.

הא למדת, כי לא מרוב חכמת ישראל והשכלתם בחר ה' בהם, אלא לחסד עליון ולאהבת האבות.

18. **בדומה לנאמר בדברים ז' ח-ז:**

"לא מְרַבְּכֶם מִכָּל הָעַמִּים חֶשֶׁק ה' בְּכֶם וַיִּבְחַר בְּכֶם כִּי אַתֶּם הַמְּעֵט מִכָּל הָעַמִּים: כִּי מֵאַהֲבַת ה' אֶתְכֶם וּמִשְׁמֵרוֹ אֶת הַשְּׂבִיעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתִּיכֶם..".

19. **האור החיים מבין את הרוב והמעט בפסוק לאו**

דווקא בכמות:

ויותר יערב לחיך טעם זה, למאן דאמר (זבחים קט"ז א) יתרו קודם מתן תורה בא, כי נתחכם ה' על זה קודם מתן תורה לומר שהגם שיש באומות יותר חכמים מישראל, אף על פי כן אותנו הביא ה' אליו ובחר בנו.

מיקום עצת יתרו אחרי מתן תורה, (ואפילו אחרי הקמת המשכן לחלק מהשיטות), נותן לעצת יתרו תוקף גדול עוד יותר שאף אחרי ציווי התורה, יש מקום ביהדות לקבלת השכלה וידע אנושי כללי.

דוגמא מעשית היא בית הדין הגבוה, המשמש כארכאה לערעורים.

בפרשת דברים, חוזר ומזכיר משה את תפקידו כשופט בין איש לרעהו. כאמור היה זה תפקיד קשה, מייגע וכפוי טובה, בעיקר בגלל התנהגות בני ישראל, הנראית לבן ימינו כלקוחה מבתי המשפט בישראל.

20. **על הפסוק בדברים (א' י"ב):**

"איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם"

21. **אומר רש"י:**

טרחכם - מלמד שהיו ישראל טרחנין. היה אחד מהם רואה את בעל דינו נוצח בדין, אומר: יש לי עדים להביא, יש לי ראיות להביא, מוסיף אני עליכם דיינין .

משאכם - מלמד שהיו אפיקורסין. הקדים משה לצאת, אמרו: מה ראה בן עמרם לצאת? שמא אינו שפוי בתוך ביתו? איחר לצאת, אמרו: מה ראה בן עמרם שלא לצאת? מה אתם סבורים? יושב ויועץ עליכם עצות רעות, וחושב עליכם מחשבות. וריבכם" - מלמד שהיו רוגנים [=מתלוננים, רוטנים, מלאי טענות, מתרעמים]

משה מזכיר את עצת יתרו לחלק את העומס וקובע

22. **דברים א' ט"ז-י"ז:**

ואצוה את שפטיכם בעת ההוא לאמר, שמע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש ובין אָחִיו ובין גרו. לא תכירו פנים במשפט כקטן כגדל תשמעון לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא, והדבר אשר יקשה מכם תקרבון אלי ושמעתי

עפ"י הכתוב מובא למשה כל דבר קשה שלא פתרו אנשי החיל שתחתיו, אך בשום מקום לא הוזכרה אפשרות ערעור על פסק הדין, ואין יודעים אם כשדעת אחד מבעלי הדין לא נחה מהחלטת ה"שר" שמעליו, האם היה יכול לערער על החלטה למשה.

מעין "פרשת יתרו" אירעה בתקופתנו, בעת ייסוד הרבנות הראשית וקביעת סדרי בתי הדין הרבניים בשנות ה 20 של המאה הקודמת עם החלת המנדט הבריטי בארץ. אז ביקשו נציגי השלטון הבריטי לקבל הבהרות על סדרי הדין בבתי הדין הרבניים ובעיקר על סמכות הערעור שאינה קיימת במשפט העברי, וכן בדרישה להנמקת פסק הדין שלדעת רוב הפוסקים איננה נוהגת במשפט העברי, אלא במקרים מיוחדים של חשד, ורק מהטעם של "והייתם נקיים מה' ומישראל", ולא מעיקר הדין.

נושאים אלה ואחרים כגון אפשרות לדון נתבע שלא בפניו, ירושת אישה ועוד, התווספו בהדרגה במרוצת השנים לתקנות בתי הדין הרבניים. בתהליך זה היה לרבנים הראשיים ובפרט לרב הספרדי בן ציון חי עוזיאל זצ"ל חלק נכבד.

הרב ח. ד. הלוי זצ"ל במאמרו "בית דין לערעורים" (תחומין טו) מדגיש כי לא היה קיים בית דין לערעורים בימי התלמוד ואף לא לאחר מכן.

הרב פרופ' ש. אסף ז"ל בספרו "בתי הדין וסדריהם לאחר חתימת התלמוד" הראה כי היו קיימים בתי דין לערעורים בכמה קהילות בישראל, לאורך הדורות. אולם

הערעור אינה שוויונית, כיוון שהיא נותנת יתרון לבעלי הממון. המציאות מלמדת שרוב המשתמשים בזכות זו אינם דווקא מי שנגרם להם עוול אלא מי שהממון מצוי בכיסם. לאלה קל יותר לנסות את מזלם שוב וממילא סיכויי הצלחתם גדולים יותר.

המשפט העברי מתגבר על כך על ידי ההכרח לדון בשלושה, יצירת נורמה של הימלכות, הכרה ב"טעות ברורה" ואפשרות של סתירת הדין.

בניגוד גמור למשפט הישראלי שבו יושב שופט יחיד ברוב העברות הפליליות ובכל התיקים האזרחיים ההלכה קובעת כי אין בית דין פחות משלושה ואף יותר, כגון דיני נפשות בעשרים ושלושה, סנהדרין גדולה בשבעים ואחד ועוד. הרמב"ם קבע שראוי להגדיל את מספר הדיינים אף על פי שבית דין של שלשה בית דין שלם הוא, שכל המרבה הרי זה משובח.

ההימלכות באחרים היא מאושיות המשפט העברי - על כל דיון לשמוע מגוון דעות כדי לברר היטב את הדין לפני הכרעתו, אפילו יודע הוא את ההלכה.

24. כנאמר בירושלמי:

אל תהי דן יחידי, שאין דן יחיד אלא אחד - אמר ר' יהודה בן פזי: אף הקב"ה אין דן יחידי, שנאמר: "וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו" (מלכים א כב, יט).

ההלכה מכירה בטעות בדבר משנה - טעות בהלכה ברורה וידועה. פסק דין כזה מחוסר סמכות, ובטל מעיקרא. ההלכה היא שכל דין המפורש בדברי הפוסקים נקרא דבר משנה.

25. כדברי ר' יאיר בכרך (גרמניה, המאה הי"ז):

ואם כן, בדורות הללו זר מאד לומר דטעו בשיקול הדעת, אחר דק"ל [=דקיימא לן, כלומר מקובל עלינו], כל מה שנזכר בספרי פוסקים הוי ליה [=הריהו] כדבר משנה... וכן בכל מה דסתם הבית יוסף בשולחן ערוך ובמקום הג"ה רמ"א דעת חולקי, והסכים עמהם, ג"כ הוי ליה כדבר משנה בארצות הללו דנוהגין כוותיה

כלל סופיות הדיון גמיש יותר במשפט העברי, וכל בית דין יכול לחזור ולסתור אף את דינו, אם מצא אחד הצדדים ראיות חדשות לטובת עצמו.

26. כדברי השו"ע (חו"מ, ס"כ, ס"א):

מי שנתחייב בבית דין והביא עדים או ראיה לזכותו, סותר הדין וחוזר, אף על פי שכבר נגמר, ואפילו אם פרע כבר כל זמן שהוא מביא ראיה, סותר.

למרות שההלכה העקרונית היא שאין בית דין אחד בודק מעשי בית דין אחר.

בתי הדין לערעורים אלו היו מכוח תקנה וקבלת הקהל, ולא כמוסד מובנה במערכת המשפט הרבנית.

23. בשאלה זו דן הראי"ה קוק זצ"ל, מייסד הרה"ר לישראל, וכך כתב בתשובה (תחומין א' עמ' 5):

"ובענין בי"ד הגדול לערעורים דעתי נוטה שחייבים אנו לכונן בי"ד גדול כזה פעה"ק ת"ו, ויהיה זה בתור הודעה ותיקון כללי ככל תקנת גדולי הדור לצורך הזמן...".

מכאן עולה שהקמת ביה"ד לערעורים הינה תקנה נדרשת והגיונית לכל מי שרגיל לשיטת המשפט הישראלית. ויותר מכך השומע ודאי מופתע שהרי רעיון ערכאת הערעור נראה טבעי, עד ששיטה משפטית הנעדרת ערכאת ערעור נראית מוזרה ולא סבירה.

נציג ארבע סיבות עיקריות לצורך בערכאת ערעור: א. תיקון טעויות - הסיבה המרכזית היא הצורך לתקן טעויות שנפלו בערכאה הראשונה. המציאות מלמדת שגם שופטים מצוינים טועים וערכאת הערעור צריכה לתקן.

ב. הסדרת הדין - יש צורך בקביעת הלכה, במיוחד כשיש הלכות הסותרות זו את זו, ולהכריע ביניהן לצורך יציבות משפטית.

ג. קיום ביקורת - יש ערך בידיעת הערכאה הראשונה שקביעותיה עומדות למבחן הביקורת. כבר נאמר כי "הכוח משחית", והאפשרות להחליט בלא עמידה בביקורת עלולה להביא לידי זחירות הדעת.

ד. הזדמנות נוספת - ראוי שידעו בעלי הדין שההליך אינו סופי, ואם ייפול בו עוול בולט יהא ניתן לתיקון.

מצד שני יש שלוש טענות עיקריות למתנגדים לארכאת הערעור:

א. אין סיבה להניח שהערכאה השנייה תשפוט בצדק יותר מן הראשונה. אמנם ההנחה היא שהדיינים היושבים בערכאת הערעור הם ותיקים ובעלי ניסיון רב משל הראשונה, אלא שגם אם הדבר נכון, עדיין יש מקום לעיקרון הקובע שהחלטות שיפוטיות הן בחירה בין חלופות סבירות, ואין כל סיבה להתערב בהן.

ב. גם כשיש הצדקה תאורטית לערעור, בפועל קשה ליישם זאת. הערכאה הראשונה לעיתים, מומחית בתחום מסוים (כגון בתי המשפט למשפחה, עבודה וכו'), והיא השומעת את העדים ובוחרת את הראיות.

חסר לבתי הדין לערעורים את המידע הדרוש שבפני הערכאה הראשונה

ג. דרישה ליציבות ההליך המשפטי - ההליך בערכאה הראשונה הופך לתחילת הדרך בדיון משפטי שעשוי לבוא אחריו ערעור אחד לפחות, וכך מתארך הדיון ונגרם סרבול במערכת המשפט. בנוסף עובדה היא שזכות

27. בבא בתרא (קל"ח ע"ב) :

"בית דינא בתר בי דינא לא דייקי"

מפני שההנחה הבסיסית היא שבית הדין פסק רק אחר שביירר היטב וממילא אין בית דין אחר יכול ומוסמך לשנות. הרי שלדעת ר' יוסף קארו, יכול בית דין לבקר בית דין אחר בדבר הלכה, שהוא מסובך ואינו ידוע כל כך ("זר"), אבל לא בדבר רגיל.

ערכאת הערעור קיימת רק בבתי הדין הרבניים הממלכתיים אך לא בבתי הדין שאינם ממוסדים (הבד"צ וכו'). בהם ידוע מראש שאין הליך ערעור. העובדה שהליך הערעור אינו מושרש בהלכה הביאה לעתים לסירוב בתי הדין הרבניים לשמוע בקול בית הדין הרבני הגדול, לכן, היו מקרים שדן בית הדין הרבני הגדול בעצמו או העביר את הדין להרכב אחר.

הרב חיים דוד הלוי ניסה לפשר בין הדעות השונות באמרו שבדרך כלל אין אפשרות לערער, אך כשטעות ניכרת בפסק הדין או בנושא מסובך וחדשני, ייתכן שניתן להעביר תחת שבט הביקורת פסק דין של בית הדין.

לסיכום, ראינו שתי שיטות הבאות למנוע טעויות משפטיות ולבקר את התוצאה השיפוטית: המשפט העברי, ששם את הדגש על הערכאה הראשונה ומנסה למנוע טעויות על ידי ריבוי דיינים, עידוד התייעצויות ואפשרות לסתור את הדין על ידי בית הדין עצמו בטעות ברורה.

מהו מקור סמכות בית הדין הרבני הגדול בימינו?

מערכת בתי הדין הממלכתיים בישראל בנויה הירארכית, וניתן לערער על כל פסק דין של כל בית דין אזורי בפני בית הדין הרבני הגדול שהחוק הישראלי נתן לו זכות זו, אך מהו מקור סמכותו מבחינה הלכתית? הדרישה להקמת בית דין לערעורים גרמה לפולמוס בין המחייבים למתנגדים. המחייבים, ובהם הרבנים מאיר עוזיאל, הרב קוק, הרב יעקב מאיר ואחרים, הסתייעו במקורות רבים המעידים שהיו בקהילות אחדות בזמנים מסוימים בתי דין לערעורים אמנם איש מהם לא ציין שזה הכרחי או רצוי במשפט העברי, אלא רק שזה מותר מבחינת ההלכה.

והשיטה האנגלו-סקסית, ששמה את הדגש על ערכאת ערעור הירארכית כל יכולה וכל יודעת, האמורה להתערב כשנפלה טעות.

המציאות עידנה את שתי השיטות: במשפט העברי נוצרה מעין זכות ערעור במהלך הדורות, ובמשפט הישראלי נחקקו הלכות שעידנו את הכוח חסר המעצורים של ערכאת הערעור, שהחשובה בהן היא ההלכה שבית המשפט לערעורים אינו מתערב בקביעות עובדתיות ואף לא בעונש, אלא אם הוא חריג מדי. במיוחד בימינו, כששיטת המשפט בישראל מבוססת ברובה על שופט יחיד ראוי לה ללמוד מגישת המשפט העברי.

לאחר שהוקם בית הדין הרבני בישראל, נדחו בתוקף כל הטענות נגד סמכותו, שנטענו בדרך כלל בידי מי שזכו בבית הדין האזורי והתנגדו לדיון בערעור בבית הדין הגדול.

כנגד זאת נטען שכל מי שבא להתדיין בבית הדין האזורי, יודע שיש הליך ערעור.

28. כדברי הרב אליעזר ולדנברג חבר בית הדין הרבני

הגדול לשעבר (שו"ת ציץ אליעזר, טז, ס"ז):

אולם שונה הדבר לחלוטין כאשר המדובר על בתי דין האיזוריים כאן בארץ, כי הדיינים המשמשים בקודש בבתי דינים אלה נכנסו מעיקרא למשרותיהם אדעתא דהכי, שכל אחד מבעלי הדין יוכל להגיש ערעור על פסקי הדין לפני בית דין הגדול שבירושלים. וכך בכל דיון ודיון שבא לפניו, אדעתא דהכי נחתי [=יורדים] הן הדיינים והן התובעים והן הנתבעים, שתהא לכל אחד מבעלי הדין הזכות להגיש ערעור כנ"ז [=כנזכר]. ומה שיצא מלפני בית הדין הגדול תהא זו הפסיקא האחרונה... ועל זה מסתמכים בפשיטות גם כל העם כאן בארצנו, וגם החרדים הקיצוניים ביותר משתמשים בזכות זאת ומגישים ערעורם לפני בית דין הגדול, ואני יודע ועד על כך